

знаменувала собою завершення першого періоду Національної революції. Головними завоюваннями цього часу стали: 1. Ліквідація національного та релігійного гноблення на значній частині території України. 2. Перемога Селянської війни (1648-1652 р.), знищення великого і частково середнього феодального землеволодіння, фільварково-панщинної системи і хрпацтва і утвердження нової моделі соціально-економічних відносин, заснованої на козацькій і селянській земельній власності. Землі вигнаних магнатів, королівщин і католицької церкви перейшли у власність державного скарбу. Феодальні відносини в козацькій Україні не були знищені, але були дуже послаблені. 3. Формування нових соціальних відносин. Провідна роль у суспільстві перейшла до козацтва, яке стало панівним станом і різко зросло чисельно. Козацька старшина і патріотично настроєна українська шляхта стали основою для створення нової національної еліти. Генеральна старшина за службу отримувала рангові землі, де селяни сплачували їй податок. 4. Значно поліпшилося становище селянства (воно здобуло особисту свободу, право власності на землю, можливість вступу до козацького стану), українського міщанства (до нього перейшла провідна роль в житті міст), православного духовенства. 5. Головним здобутком національної революції стало утворення Української держави – Війська Запорозького. Процес її творення почався в ході повстання 1648 р. і в основному завершився на початок 1650 р. Українська держава формувалася за зразком політичної організації Запорозької Січі і за формою та устроєм була козацькою республікою. Головним органом державної влади стала Старшинська рада. Вона вирішувала провідні економічні, політичні, військові питання, її ухвали були обов'язковими до виконання. “Що прийнято з узгодженого зі всією старшиною ухвалення, цього нам не можна порушити приватним чином” – підкреслював Б.Хмельницький. Гетьман очолював уряд і державну адміністрацію, військо, організував фінанси, скликав ради, керував зовнішньою політикою, мав право перегляду рішень Генерального суду. Б.Хмельницький досяг величезного авторитету і небаченого раніше зміцнення гетьманської влади. Уряд – Генеральна канцелярія у складі обозного, судді, писаря, військового підскарб'я, осавулів, хорунжого, генерального бунчужного, в своїй роботі спирався на місцеву адміністрацію – полковників, сотників, городових отаманів. Територія держави змінювалася залежно від успішності воєнних дій та укладених договорів і мала полково-сотенний адміністративний устрій (від 36 до 10 полків). Ядром держави були 16 полків колишніх Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств (180-200 тис. кв. км., 1,4 – 1,6 млн. населення). На 1650 р. сформувалася судова система (нові козацькі та сільські суди і незмінне міське судівництво), налагоджується функціонування податкових органів (Скарб Війська Запорозького). В містах більший розвиток отримало самоврядування (ратуші, магістрати). Українська держава приділяла увагу розвитку освіти, захисту бідняків і сиріт (створювалися спеціальні притулки), мала численну козацьку армію. Розвиток і зміцнення державних інституцій були одним із головних напрямків діяльності Б.Хмельницького. Розуміючи небезпеку для держави боротьби старшинських угруповань, гетьман спочатку домігся висесення в договір з Москвою статті про позитивність своєї влади, а в останній рік реалізував ідею її спадкоємності – в квітні 1657 р. гетьманом було обрано його сина Юрія. Перетворення держави у монархію в формі спадкоємного гетьманату і утвердження в ній династії Хмельницьких мало б позитивне значення, бо сприяло згуртуванню суспільства навколо державної ідеї, перешкоджало міжусобній боротьбі за булаву. Разом з тим, в політичному житті України починала зростати роль старшини. Побойуючись гетьмана, її верхівка (особливо шляхетського походження) не виступала з претензіями на встановлення республікансько-олігархічної форми правління, але таємно схилялася саме до цього. Вона мріяла про утвердження в Україні політичних та соціально-економічних відносин за польським зразком, а себе бачила в ролі шляхти. Непомірне збагачення старшини, її сваволя на місцях привели до виступів козацьких низів на Запорозжі і у війську (квітень – липень 1657 р.). В Українській державі зав'язувався складний вузол соціально-політичних проблем, які потребували вирішення. 3. “Руїна”. Криза та поразка революції. Смерть загальнонаціонального лідера – Б.Хмельницького – боляче відбилася на розвитку української революції. Порушення принципу спадковості гетьманства було вигідно всім старшинським угрупованням, що розгорнули боротьбу за булаву. Переможцем вийшов досвідчений політик, генеральний писар І.Виговський. У вересні-жовтні 1657 р. старшинська рада обрала його гетьманом України. І.Виговський прагнув до утвердження державності в Україні на зразок шляхетської Польщі. У зовнішній політиці цей курс спочатку привів нового гетьмана до ідеї входження України до Речі Посполитої як рівноправного третього учасника державного союзу, а з весни 1658 р. і до відповідних переговорів з Польщею. Внутрішня політика І.Виговського ігнорувала інтереси селянства й міщан, рядового козацтва, запорожців: гетьман спробував відновити шляхетське землеволодіння на Лівобережжі, поширив на козацтво практику

оренд і збільшення поборів, змістив кошового на Січі. Загальне незадоволення такими діями влади з березня 1658 р. переросло у масовий рух суспільних низів, що набув виразних рис анархії і громадянської війни. Десятки тисяч селян, міщан, козацької сіроми громили й грабували маєтки шляхти й старшини, вбивали їх власників, орендарів, урядовців, а сам гетьман був "у всіх у ненависті". Центром руху стали Полтавський полк і Запорозжя, чим скористалися у власних цілях боротьби за владу полковник М.Пушкар та кошовий Я.Барабаш. Не маючи опори в українському суспільстві, І.Виговський заручився підтримкою Криму і звернувся до московського царя з проханням допомоги "так бунтівників і свавільників приборкати". Допомоги Москви домагалися й Пушкар та Барабаш. Росія найкращим чином цим скористалася. Її представники зуміли в очах українського населення виступити в ролі миротворців, хоча спочатку саме вони розпалювали конфлікт. Збройна боротьба між вірними гетьманові козаками (головним чином правобережними), їх союзниками – татарами з одного боку і лівобережними повстанцями – з другого, коштувала Україні не менше 50 тис. убитих й забраних в яsir, спустошення Полтавщини, зародження прямого протистояння між Лівобережжям і Правобережжям, загострення громадянської війни. Подіями осені 1657 – літа 1658 рр. в Україні розпочалася Руїна – період міжусобної боротьби старшинських угруповань за владу, громадянської війни, гострої кризи і руйнації Української держави, що тривав до 80-х років і закінчився окупацією її території сусідніми державами, занепадом економіки, величезними матеріальними і людськими втратами. Причинами Руїни стали: 1. Внутрішня слабкість молодого держави, загострення в ній суспільних протиріч, конфлікт між старшинсько-шляхетською елітою і народними масами. Основним питанням боротьби була дилема: стане Україна державою з новою, козацькою моделлю суспільно-економічних відносин, чи повністю відновляться феодальні порядки і старшина займе місце шляхти. 2. Слабкість державної ідеї, відсутність у національній еліті чіткої програми боротьби за незалежну соборну Україну. 3. Протиборство старшинських угруповань, що мали різну зовнішньополітичну орієнтацію. Пряме втручання в українські справи Польщі, Московії, Туреччини, Кримського ханства. 4. Восний устрій Української держави, який сприяв швидкому переходу конфліктів у збройну боротьбу. 5. Відсутність авторитетного лідера, який би міг, як Б.Хмельницький, утримувати суперечності від їх переходу до крайнього стану, згуртувати і мобілізувати народ навколо державної ідеї. У вересні в таборі І.Виговського під Гадячем відбувся завершальний етап українсько-польських переговорів. Частина старшини виступила проти розриву союзу з Московією, інша наполягала на угоді з Польщею. В результаті гострої боротьби остання таки була укладена. Гадяцький договір передбачав, що Козацька Україна ввійде до складу Речі Посполитої як Князівство Руське – третя частина федерації із своїм гетьманом, урядом, скарбом, військом (30 тис. реєстровців), але без права на міжнародну діяльність. Лише козакам підтверджувалися права і вольності, по 100 старшин з кожного полку могли отримати шляхетство. Гарантувалися права православної церкви та усунення перешкод у розвитку освіти і культури. Польська шляхта мала повернутися до своїх маєтків, передбачалося відновлення дореволюційної системи соціально-економічних відносин. Таким чином, Гадяцька угода істотно змінювала політичний лад і соціально-економічну основу української держави, засвідчувала відмову від її єдності й незалежності. Вона не тільки не могла припинити Руїну, а й посилювала її. Разом з тим, Гадяцький договір означав юридичний розрив союзу з Московською державою і викликав українсько-московську війну. Незважаючи на гучну перемогу І.Виговського над російськими військами в липні 1658 р. під Конотопом (загинула майже вся російська армія – близько 30 тис. чол.), гетьман не зміг довести війну до переможного кінця. Присутність у його війську поляків і татар, репресії щодо непокірного населення (переселення на Правобережжя, віддання у яsir) викликали на Лівобережжі прагнення шукати захисту у Росії; підписання Гадяцької угоди відвернуло від гетьмана правобережну козацьку старшину. Вірність Переяславському договору 1654 р. підтвердили більшість полків обох боків Дніпра. У вересні 1659 р. І.Виговський змушений був скласти клейноди і шукати захисту у поляків. Юрій Хмельницький, до якого знову перейшла гетьманська булава (1659-1663), широким чином не допустити розколу держави, вибороти для неї незалежність. Але він мав надто мало досвіду, волі і впливу на козацьку старшину, щоб досягти мети за умов громадянської війни і перебування на території України московського і польського військ. В жовтні 1659 р. Москва нав'язала Україні новий Переяславський договір, за яким гетьман втрачав право призначати й карати полковників, без дозволу царя виступати у восний похід; московські воєводи і гарнізони вводилися до ключових фортець; Україна втрачала право міжнародних відносин. Договір зводив статус України до обмеженої автономії в складі Росії. Він певною мірою відбивав промосковські настрої лівобережної старшини і поглиблював розкол козацької еліти. Розчарування політикою Москви і невдачі у війні з поляками

посидили розгубленість і хитання молодого гетьмана. В умовах, коли українсько-московське військо не могло вирватись з польського оточення в районі Слободиш-Чуднова, під тиском правобережної старшини Ю.Хмельницький уклав з Польщею договір на умовах Гадяцького (без статті про Руське князівство). Угода викликала рішучий протест лівобережного козацтва, яке почало відмовлятися визнавати владу Ю.Хмельницького. З весни 1661 р. розпочалася відверта боротьба за гетьманство на Лівобережжі. Масове обурення селянства й незаможного козацтва погіршенням свого становища, восиною розрухою використав у власних політичних цілях І.Брюховецький. Заграючи з “чорною святою”, він спочатку домігся обрання себе запорозьким гетьманом, а в кінці червня 1662 р. його було обрано гетьманом Лівобережжя. В січні 1663 р. старшинська рада на Правобережжі нарешті прийняла відставку, якої вже давно домагався Ю.Хмельницький, і обрала гетьманом П.Тетерю. Так – поділом на два гетьманства – закінчилась в Україні громадянська війна 1658-1663 рр. Її результати засвідчили висунення в політичному житті на перший план не загальнонаціональних, а регіональних та соціально-станових інтересів. Розкол Української держави не тільки ослабив її, а й створив нову причину міжусобної боротьби та сприяв планам Польщі та Москви поділити Україну між собою. Восени 1663 р. Польща, підтримана правобережним гетьманом, почала воснні дії проти Москви на території Лівобережної України. Але повстання в тилу змусило короля Яна Казимира припинити похід і повернути частину армії на Правобережжя. Тут в лютому 1664 р. на боротьбу піднялося близько 30 тис. жителів Київщини на чолі з Д.Сулимою та С.Височаном. Набираючи сили, повстання охопило всю Брацлавщину, чому сприяла поява заворожців І.Сірка, і з квітня перекинулася на Полісся. На придушення повстання польський воєвода С.Чарнецький кинув значні сили, вдався до масового знищення населення, в Суботіві навіть наказав викинути з домовини прах Б.Хмельницького. Ламаючи героїчний опір (тільки під оточеними С.Чарнецьким Ставищами ворог втратив кілька тисяч жовнів), поляки до кінця 1664 р. придушили основні вогнища повстання. Правобережжя лежало в згарищах і руїнах; загинуло не менше 100 тис. українців, десятки тисяч було взято в ясир союзниками поляків татарами. Однак з лютого 1665 р. повстання проти Польщі і угодівства П.Тетері розгорнулося знову. Прихопивши військовий скарб та клейноди, гетьман втік до Польщі. І.Брюховецький спробував було підпорядкувати Правобережжя собі, але при звістці про наближення татарської орди відступив. Москва не надала суттєвої допомоги силізаючому кров’ю Правобережжю, хоча з початку 1664 р. мала для цього всі можливості. Замість того І.Брюховецькому було нав’язано новий договір, що засвідчив курс на поглинання козацької автономії. “Московські статті” 1665 р. передбачали перебування російських гарнізонів у всіх великих містах, передачу воєводам збору податків та права втручання в справи місцевої адміністрації, вибори гетьмана лише за присутності царського представника, заборону зовнішньополітичної діяльності. Загальне незадоволення не тільки суспільних низів, а й козацької старшини викликав початий московськими чиновниками перепис населення і збір податків до російської казни. Тільки з допомогою стрільців лівобережному гетьманові вдалося влітку 1666 р. придушити селянсько-козацькі виступи в Миргородському, Лубенському, Переяславському та Ніжинському полках. Політику інкорпорації України на міжнародному рівні закріпив московсько-польський договір про перемир’я, укладений в Андрусові в січні 1667 р. Згідно цієї угоди Росія залишала за собою Лівобережжя, Сіверщину і на 2 роки – Київ, Польща – Правобережну Україну і Білорусію, Запорозжя мало перебувати під владою обох держав. Тим самим різко ускладнювалася боротьба за об’єднання всіх українських етнічних земель в єдиній державі. Андрусівський договір засвідчив остаточний крах надій на захист української державності з допомогою Польщі чи Москви і знаменував собою завершення другого періоду Української революції. Підсумки його були драматичними. Тривала війна спричинила спустошення українських земель, знедоленість та анархічні прагнення вирваних з усталеного господарського життя суспільних низів. Разом із намаганнями старшинської верхівки поновити стару феодальну систему суспільно-економічних відносин це втягло Україну у вир соціальних конфліктів та громадянської війни. Значна частина заможного козацтва та старшини відійшла від активної політичної боротьби. Національна еліта виявилася неспроможною згуртувати суспільство, практично відмовилася від ідеї незалежної соборної держави і повернулася до автономізму, орієнтованого на Польщу чи Москву. Територіальний розкол України поглибив кризу та деморалізацію суспільства. Домінування регіональних інтересів над загальнодержавними, праме втручання в українські справи сусідніх держав обумовили поділ України на два гетьманства. Його юридичне закріплення Андрусівським договором різко ускладнювало боротьбу за об’єднання всіх українських земель. З лютого розпочався третій, останній період національно-визвольної боротьби, основним змістом якого була відчайдушна спроба патріотичних сил, перш за все П.Дорошенка і його

уряду, відновити цілісність, соборність і незалежність козацької української держави та поразка цих зусиль. Молодий чигиринський козак Петро Дорошенко був серед оточення Б.Хмельницького при його втечі на Січ в грудні 1647 р. Введений в ранг черкаського полковника Ю.Хмельницьким розумний, реалістичний політик і палкий патріот України 40-річний П.Дорошенко на початок 1667 р. вже півтора року був гетьманом на Правобережжі і встиг переконатися у неможливості довіряти польському уряду. Андрусівський договір підтвердив найгірші підозри і щодо Московії. Основою політичного курсу Дорошенка, націленого на досягнення єдності і незалежності України, стало прагнення об'єднати українське суспільство, підняти його патріотичну державницьку свідомість та пошук нових закордоннополітичних союзів. Закликавши до зброї все українське населення, аби не допустити польського наступу на контрольовані козаками землі Правобережжя, далі П.Дорошенко звернувся до всього козацтва з пропозицією зібрати чорну раду і обрати єдиного гетьмана для всієї України. При цьому правобережний гетьман засвідчив готовність скласти булаву і визнати того, хто буде обраним. Через протидію І.Брюховецького й лівобережної старшини ідея П.Дорошенка не була реалізована, але додає йому авторитету серед рядового козацтва. Важливого значення для розвитку патріотичного піднесення в Україні мав набути здійснюваний разом з татарами восени 1667 р. похід в Західну Україну. Завдяки точному розрахунку Дорошенка обложена в Підгайцях армія польського короля була приречена на поразку. Тому справжнім ударом в спину для гетьмана став похід запорожців на чолі з І.Сірком (тоді харківським полковником) та кошовим І.Рогом в Крим. Дізнавшись про спустошення, вчинені козаками, хан Крим-Гірей пішов на переговори з поляками. Дорошенку нічого не залишилося як визнати підданство королю. Скориставшись антимосковським повстанням, що звільнило більшу частину Лівобережжя від російських залог, П.Дорошенко в червні 1668 р. почав похід на лівий берег Дніпра. Міста і села без опору піддалися під його владу, повстали вбили І.Брюховецького. Козацька рада під Опішнею проголосила П.Дорошенка гетьманом возз'єднаної України. Московські війська було відкинуто аж до Путивля; всі стани українського суспільства підтримали гетьмана. Ніколи з часів Б.Хмельницького не було серед українців такої єдності. Однак триумф обернувся драмою. Возз'єднана Україна опинилася віч-на-віч із Польщею і Московщиною, кожна з яких не бажала втрачати "свою" частину. Крим підтримав висунутого Запорожцям претендента на гетьманство П.Суховія. Дізнавшись про вторгнення поляків на Брацлавщину, Дорошенко залишив на Лівобережжі наказним гетьманом чернігівського полковника Д.Многогрішного, а сам поспішив до Чигириня. На Лівобережжі почався наступ російських військ, підтриманий частиною старшини та духовенства. Не маючи допомоги від гетьмана і зважаючи на обіцянки Москви переглянути політику щодо України, Д.Многогрішний припинив опір. У грудні 1668 р. старшинська рада обрала його гетьманом Лівобережної України, а підписані наступного року Глухівські статті в основному підтвердили положення Березневих статей Б.Хмельницького. Разом з нечисленими соратниками Д.Многогрішний послідовно відстоював автономію України в складі Московської держави, часто діючи всупереч офіційній політиці російського уряду. Тим часом П.Дорошенко, намагаючись отримати допомогу в боротьбі проти Польщі і Росії, спробував реалізувати висунуту свого часу Б.Хмельницьким ідею турецького протекторату. Генеральна військова рада, що відбулася у березні 1669 р. в Корсуні, схвалила прийняття турецької протекції. У внутрішній політиці П.Дорошенко послідовно проводив курс на зміцнення гетьманської влади, надання їй спадкового характеру; здійснював заходи на підтримку нового козацького типу господарства і обмеження феодальних відносин; намагався стабілізувати суспільство, не допускаючи ні анархії низів, ні сваволі старшини, прагнув (не без взаємності) до порозуміння з лівобережним гетьманом Д.Многогрішним; підтримував зусилля київського митрополита, свого соратника і друга Й.Тукальського до незалежності української церкви. Усвідомлюючи небезпеку, яку становила для польського панування на Україні така політика П.Дорошенка, Варшава почала воєнні дії на Брацлавщині, обіцянками й підкупом розколола козацтво і домоглася обрання гетьманом Правобережжя свого ставленика Михайла Ханенка (1671- 1674). Ультиматум протектора П.Дорошенка - турецького султана відмовитися від претензій на Україну шляхтою і королем було проігноровано. В травні 1672 р. Туреччина розпочала війну з Польщею. До осені турецькі й українські війська оволоділи Поділлям, Волинню, Галичиною і змусили польського короля до переговорів. За Бучацьким мирним договором Подільське воєводство передавалося Туреччині. Польща визнавала Українську державу в межах Брацлавщини й Київщини, виводила звідти війська. Зміною політичної ситуації поспішили скористатися російський уряд і новообраний лівобережний гетьман І.Самойлович: тепер, не ризкуючи миром з Польщею, можна було змагатися за повернення козацького

Правобережжя під протекцію Москви. На початку 1674 р. російська армія Г.Ромодановського та лівобережні козаки почали наступ. Десять правобережних полків відступилися від Дорошенка, який з нечисленими вірними військами засів у Чигирині. На Переяславській раді 27 березня Самойловича було проголошено гетьманом "обох сторін Дніпра". З появою турецької армії на Брацлавщині влітку 1674 р. Г.Ромодановський та І.Самойлович з військами втекли на Лівобережжя, залишивши населення правого берега на поталу ворогові. Дорошенко, який неодноразово попереджав Москву про авантюризм її дій та їх наслідки для мирного населення, залобити жорстокостям і грабункам турків не зміг і втратив залишки свого політичного впливу. Його стали покидати раніше віддані війська, родичі, друзі. Для виснажених і обездолених багаторічними війнами людей національно – державницькі ідеї П.Дорошенка втрачали сенс, бо вимагали жертв, яких вони вже просто не могли принести. У вересні 1676 р. під стінами своєї столиці Чигириня П.Дорошенко склав зброю перед московськими та лівобережними козацькими військами і присягнув на вірність Росії. Падіння гетьманства П.Дорошенка означало ліквідацію українських державних інституцій на Правобережжі. Перестала існувати єдина державна структура – гетьманат, що зберігалася в Україні протягом другої половини 60-х – першої половини 70-х рр. попри територіальне розчленування і наявність кількох центрів влади (Правобережжя і Лівобережжя) і одна лише могла забезпечити розвиток і захист завоювань Української революції. Руйнування гетьманату стало її політичним завершенням. Таким чином, національна революція зазнала поразки: не вдалося ні створити єдину самостійну державу в етнічних межах України, ні відстояти незалежність Козацької України. Основними причинами поразки, як вони визначаються в сучасних наукових дослідженнях проблеми, були: - - зрада національним інтересам з боку панівного магнатсько- шляхетського стану українського суспільства, більшість якого на боці Польщі боролася проти власного народу; - - незавершеність становлення та слабкість державницької свідомості нової, козацько-старшинської національної еліти, відсутність у неї політичного досвіду; - - перебування в зародковому стані на початок революції національної державної ідеї, що обумовило політику козацького автономізму, втрату Західної України і стратегічної ініціативи в 1648 р., породило проблему соборності Української держави; - - ліквідація встановленого Б.Хмельницьким спадкового гетьманату, утвердження республікансько-олігархічної форми правління, які призвели до слабкості центральної влади, міжособної боротьби і сваволі старшинських угруповань; - - допущені після смерті Б.Хмельницького прорахунки у внутрішній політиці гетьманів, що провокували соціальні конфлікти і громадянську війну; - - агресія з боку сусідніх держав, які прагнули не допустити самостійності, соборності і незалежності України. В боротьбі за визволення народ поніс величезні втрати від воєнних дій, голоду, епідемій, захоплення в яsir, переселень – до 70 % населення, а на Правобережжі було втрачено 85-90% жителів. Ледь не повні три десятиліття війни вщент розорили господарство краю, були зруйновані майже всі міста. Однак жертви не були даремними. Революція привела до створення національної держави, частина якої в формі автономії існувала близько 100 років у складі Росії; сприяла розвитку національної свідомості українців і формуванню їх державної ідеї, що в наступних поколіннях відродилася боротьбою за визволення і незалежність. Як відзначав М.С.Грушевський, - "В останнім рахунку, в перспективах, велике потрясіння, викликане Хмельниччиною, було для народу благодійне. Дало їм почути себе людьми – не простими, а повновартісними. Оживило в їх душах невмирущий потяг до відродження свого людського стану не на коротку хвилю, а навіки. Від Хмельниччини веде свій початок нове українське життя"

Завдання: Написати реферат
на одну з обраних тем
по плану